

BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE HORASAN VE SULTAN SENCER

Horasan And Sultan Sencer In The Great Seljuqids Period

Yüksek Lisans Öğrencisi Oğuz Levent KURNAZ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE

ORCID ID: 0000-0002-6587-0598

ÖZET

Horasan Bölgesi tarih boyunca en önemli merkezlerden birisi olarak öne çıkmıştır. Bu noktada bölge hem askeri ve siyasi olarak hem de jeopolitik konumu açısından önemsenmiştir. Selçukluların bölgede hâkim olmasından daha önce Gaznelilerin hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Horasan bölgesinde Türklerin hâkimiyeti o dönemden beri devam etmiştir. Bağımsızlıklarını elde eden Selçuklular kısa sürede Horasan bölgesine hâkim olmuşlardır. Horasan bölgesinde teşkilatlanmış Selçuklular bölgeyi de hanedan üyeleri arasında paylaşarak idare etmişlerdir. Bu bağlamda Nişabur ve Merv bölgeleri Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında taksim edilmiştir. Horasan'ın neredeyse tamamını ele geçiren Selçuklular Sultan Sencer'in ölümüne dek bu bölgedeki varlıklarını devam ettirmişlerdir. Sultan Sencer hem meliklik döneminde hem de Sultanlık döneminde Horasan bölgesini devletin ana merkezi olarak görmüş, bu bölgeye hem siyasi ve askeri olarak hem de imar ya da ilmi açıdan yatırımlar yapmıştır. Horasan bölgesine Oğuzların gelmesi ile güç kaybeden Selçuklular ve Sultan Sencer, Horasan bölgesini kısa vadede Oğuzlara uzun vadede ise Harzemşahlara vermek durumunda kalmışlardır. Ancak bölgenin Türk hâkimiyetinde kalması bölgenin imarında ve iskânında önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Horasan Bölgesi, Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti

ABSTRACT

Horasan Region has been one of the most important centers throughout history. At this point, the region was considered both military and political, and its geopolitical location. Ghaznavids dominated before Seljuks dominated the region. In this context, the domination of Turks in the Horasan region has continued since then. The Seljuks, who achieved their independence, soon dominated the Horasan region. The Seljuks, organized in the Horasan region, managed the region by sharing it among the dynasty members. In this context, Nişabur and Merv regions were divided between Tuğrul and Çağrı Beyler. The Seljuks, who took almost all of Khorasan, continued their existence in this region until the death of Sultan Sencer. Sultan Sencer saw the Horasan region as the main center of the state both in the period of reign and Sultanate, and made investments in this region both politically and militarily and in terms of zoning or knowledge. The Seljuks and Sultan Sencer, who lost power with the arrival of the Oghuzes in the Horasan region, had to give the Horasan region to the Oghuzes in the short term and the Harzemshah in the long term. However, the fact that the region remained under Turkish domination played an important role in the development and settlement of the region.

Key Words: Khorasan Region, Sultan Sencer (Sanjar), Great Seljuk State

1. GİRİŞ

Horasan Bölgesi tarihsel olarak her zaman önem taşıyan coğrafi bölgelerden birisi olmuştur. Bölgenin önemli olmasını sağlayan durumların başlıcasını coğrafi konum olarak diğer bölgelerle bağlantıların kolay sağlanması oluşturmaktadır. Bununla birlikte bölgede kolay tarım yapılabilir olması da Orta Asya'dan gelen Türklerin dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda Büyük Selçukluların Horasan bölgesinde tarımsal önemli faaliyetlerde de bulunduğu gözlemlenmektedir (Pırlanta, 2014: 990). Bölgenin ticari ve sosyo-kültürel anlamda da bir merkez olması nüfusuna ilgili bölgede yoğunlaşmasını sağlamıştır. Nitekim Sultan Sencer döneminde bölgedeki bilim faaliyetleri de detseklenmiş ve bu sayede birçok önemli entelektüelin yetişmesine ortam hazırlanmıştır (Öztürk, 2001: 45).

Horasan Bölgesi coğrafi olarak geniş bir alanı kapsamaktadır. Savaşlar sonrasında zaman zaman sınırlar değişmiş olsa da Horasan bölgesi denilince genel olarak; doğuda Tacikistan'dan Kul'ab çevresine Hettel'e, Afganistan'ın ortalarına Sicistan'a; güneyde ise Deşt-i lût ve Kirman ile Rey arasındaki Fars bölgesi; batıda Cürcan, Teberistan ve Deştikevir bölgesinin bir kısmı; kuzeyde Maverâünnehir ve Harezm bölgeleri ile çevrelenmiş alan anlaşılmaktadır (Çetin, 1998: 234).

Horasan bölgesinin adının nereden geldiği konusunda literatürde farklı yaklaşımlar olsa da bölgede daha çok fars dilinin hâkim olduğu düşüldüğünde horasan kelimesine de bu dil üzerinden bakmak yerinde olacaktır (Piyadeoğlu, 2012: 15). Bu bağlamda eski Fars dilinde “hûr” kelimesi günel anlamına gelirken “asan” kelimesi ise doğmak ya da doğan anlamlarına denk gelmektedir. Bu anlamlar bağlamında horasan, kaynaklarda “güneş ülkesi”, “doğu bölgesi” ve “güneşin doğduğu yer” kavramlarına karşılık gelmektedir (Azizi, 1370: 118).

Sultan Sencer döneminde de bölge önemini kormaya devam etmiştir. Sultan Sencer bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmek adına bölgedeki diğer kuvvetlerle de mücadelelere devam etmiştir. Bu bağlamda Sencer’in Batınilerle yapmış olduğu mücadeleler de öne çıkmaktadır. Bölgeye önem veren Sencer, meliklik dönemini de Horasan bölgesinde geçirmiştir. Bu doğrultuda Sencer, Sultan olduğunda da ülkenin merkezini Horasan olarak belirlemiştir. Devam eden süreçte ise bölgeyi hem askeri olarak güçlendirmiş hem de şehirleşme anlamında katkılar yapmıştır (Turan, 1969: 188).

2. HORASAN BÖLGESİNİN FETHİ

Selçuklular 1040 yılında Gaznelilere karşı Dandanakan Savaşı ile birlikte Horasan bölgesine önemli ölçüde yerleşmişlerdir. Nitekim savaş sonrası Selçuk sultanı olan Tuğrul Bey horasan emiri olarak suçluklu tahtına çıkmıştır. Toplanan kurultayda ülke toprakları haneden üyeleri arasında da paylaştırılmıştır. Ancak bu paylaşımlar yapılırken henüz elde edilemeyen topraklar da paylaşımara katılmıştır. Bu durumda Selçuklular Horasan Bölgesinin diğer alanlarını da feth etmeye giriştiler (Kafesoğlu, 1953 :119). Nitekim bu dönemde Horasan Bölgesinin sadece Merv ve Nişabur merkezleri Selçukluların hâkimiyeti altında buluyordu. Horasandaki diğer alanların feth faaliyetleri için Çağrı Bey ve Musa Yabgu görevlendirilmiştir

Gazneliler Selçuklular arasındaki Horasan mücadelesi de devam etmiştir. Nitekim Gazneliler ile Selçuklar arasında Herat bölgesinin hâkimiyet olmak adına da savaşlar devam etmiş ve sonuçta Musa Yabgu bu bölgeyi de ele geçirmeyi başarmıştır. Bu yenilgilere rağmen Horasan bölgesinden vazgeçmeyen Gazneli sultanı Mevdudî, Belh şehrine de saldırmıştır. Ancak bu saldırı Çağrı Beyoğlu olan Alp Arslan tarafından geri püskürtülmüştür (Reyis-ul-sadat Hüseyin, 1380: 12).

Karahanlılarda Horasan Bölgesi için hamle yapmış olsalar da Çağrı Bey onları da yenerek Horasan bölgesinden uzak tutmuştur. Sonuç olarak her geçen gün için Selçuklular Horasan bölgesindeki hâkimiyetlerini güçlendirmiştir. Nitekim Horasan Bölgesi Selçuklular için hemkurulu bölgeleri olması açısından hem de bölgenin jeopolitik önemi dolayısıyla her zaman kıymetli olarak korunmuştur. Çağrı Bey’in ölümünden sonra ise Bölgeye oğlu Alp Arslan hâkim olmuştur.

Horasan Bölgesine hâkim olan Selçuklular da hanedan üyeleri kendi adlarına paralar bastırarak da bu hâkimiyeti semboller yoluyla göstermişlerdir. Bu bağlamda hem ülkenin batı bölgelerine hâkim olan Tuğrul Bey’in hem de Çağrı Bey’in para bastırdığı görülmektedir (Bulliet, 1972: 294). Farklı bölgelerde farklı Sultanlar asına paraların bastırılması ya da hutbelerin okunması Dandanakan Savaşı sonrası paylaşılan toprak bölgelerine her hükümdarın riayet ettiğini de göstermektedir.

2.1. Sultan Alp Arslan Döneminde Horasan

Selçuklar döneminin önde gelen isimlerinin başında Alp arslan gelmektedir. Horasan Bölgesi feth edildikten sonra bölgenin hem kalkınması hem de korunması adına öne çıkan Sultan Alp Arslan, Tuğrul Bey’in ölümü sonrası tahta geçmiştir. Tuğrul Bey vefat ettiğinde Alp Arslan Nişabur’da bulunuyordu. Bu durumda faydalanan vezir Amîdülmülk Kündürî Çağrı Bey’in oğlu olan Süleyman’ı tahta çıkardı. Ancak Selçuklu emirlerinin bir kısmı bu karara karşı çıkarak Alp Arslan’ı tahta çıkarmıştır. Sultan Alp Arslan da Nişabur kalmıştır. Ancak devletin merkezini İsfahan’a taşımıştır (Hüseyinî, 1999: 45).

Alp Arslan döneminde ise Horasan bölgesinde özel olarak bir yönetim şekli benimsenmemiş mevcut düzenin devamı sağlanmıştır. Ancak bu dönemde Horasan’daki ticari özelliklerin gelişmesine ön ayak olunmuştur. Sultan Alp Arslan Horasan Bölgesini emirleri üzerinden daire etmeye de devam etmiştir. Bu dönemde hem amcası Musa yabgu hem de Huttelan emiri sultan alp arslana karşı isyan başlatmışlardır. Ancak Sultan alp arslan bu siyanları emirleri aracılığıyla kısa sürede bastırmıştır. Horasan bölgesinde çıması muhtemel karşılıklara da önlemler alan Alp Arslan merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır. Amcası Musa yabgu’yu mağlup etse de yine Musa Yabgu’nun bölgede kalmasına müsaade etmiştir (Ravendi, 1957: 114).

Horasan bölgesinin ve bütün Selçuklu bölgesindeki emniyete önem veren Alp Arslan vezirini de değiştirilerek Nizamülmülk'ü tayin etmiştir. Görevinden alınan Amîdülmülk ise Mervu'r-rûz'a gönderilmiştir. Bunla birlikte ilgili bölgede emirler tarafından korunmaya devam edilmiştir.

Sultan Alp Arslan 1066 yılında ise oğlu olan Melikşah'ı kendinse veliaht tayin etmiştir. Yapılan törende Alp Arslan'ın Horsan Bölgesini de emirleri arasında yönetmek ve korumak üzerine paylaşmıştır. Buna göre Belh'i kardeşi Süleyman'a, Merv'i oğlu Arslansah'a, Sagâniyân ve Toharistan'ı kardeşi İlyas'a, Bağsur vilayeti ile çevresini Mes'ûd b. Ertas'a, son olarak Herat'a bağlı İsfizâr'ı da Mevdûd b. Ertas'a verdi (Köymen, 1995. 48).

Yapılan paylaşımlar değerlendirildiğinde Sultan Alp Arslan'ın Horasan Bölgesine önem verdiği söylenebilir. Nitekim bu paylaşımlara nazaran alp arslan bölgenin en önemli üç şehri kendi elinde tutmaya devam etmiştir. Ancak bu bölgelerde de emirleri bulunmaktadır. Herat bölgesine ise oğlu Togaşah'ı atamıştır. Nişabur ise yine alp arslan hakimiyetinde kalmaya devam etmiştir (Bundari, 1999: 46).

Belh bölgesi daha sona alp arslan tarafından oğlu Melikşah'a verilmiştir. Ancak alp arslan öldükten sonra melikşah horasan bölgesinden ayrılmış ve Belh'i de kardeşi Ayaz'a bırakmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: 81).

Sultan Alp Arslan dönemi Horasan hâkimiyeti genel olarak bu şekilde devam etmiştir. Bu dönemde bölgein daha net anlaşılması adına bastırılan paralara da yer verilebilmektedir (Piyadeoğlu, 2008: 32). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Nişabur bölgeinin alp arslan hâkimiyetinde kaldığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde Alp Arslan adına paralar yer almaktadır (Hocaniyazov, 1979: 43).

2.2. Sultan Melikşah Döneminde Horasan

Selçukluların önemli hükümdarlarından birini de Melikşah teşkil etmektedir. Melikşah döneminde de Horasan bölgesi önemle korunmuş ve bu bölgeye dikkat çekilmiştir. Bu dönemde tarihsel olarak öne çıkan isimlerden biri de vezir Nizamülmülk olmuştur. Nitekim Melikşah Sultan olduktan sonra amcası Kavurd'la bir taht mücadelesi yaşamış ve bu dönemde Nizamülmülk Melikşah'a destek vermiştir. Melikşah'da ona başarılı faaliyetlerinden dolayı ona hem unvanlar vermiş hem de hil'at takdim etmiştir. Nizamülmülk bu dönemle birlikte Selçuklu siyasetinin önemli figürlerinden birisi olarak öne çıkmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987: 81).

Sultanlık makamına oturan Melikşah Horasan'ı siyasi ve idari olarak gözgen geçirmiş bir takım kararlar almıştır. Bu kararlar bağlamında öncelikle Horasan bölgesinde yeni atamalar yapmıştır. 1073 yılında Gazneliler Toharistan bölgesini ele geçirmişti. Gazneliler hem Melikşah'ın amcasını esir etmiş hem de şehri yağma etmişlerdi. Diğer amcası Kavurd'la yaptığı mücadeleden başarılı çıkan Melikşah Gazneliler üzerine sefere çıktı. Amcasını kurtaran Melikşah Horasan bölgesinin bir kısmını da amcası Osman'a iktâ etmiştir (Hüseynî, 1999: 41).

Sultan Melikşah Horasan'daki bir grup isyanla da ilgilenmiştir. Bu dönemde Melikşah 7 bin askeri teftiş sornrası ordusundan ihraç etmiştir. Ancak ihraç edilen bu askerler bu dönemde isyan eden Tekiş'in yanına katılmışlardır. Askeri güç potansiyelini artıran Tekiş, Horasan için de bir tehlike arz etmeye başlamıştır. Nitekim devam eden süreçte Tekiş, Horasan'ın önemli merkezlerinden olan Mervu's-şâhcân ve Mervu'r-rûz'u ele geçirmiştir (Hüseynî, 1999: 44). Devam eden süreçte ise Tekiş Tirmiz'i de ele geçirmiştir. Bununla birlikte Tekiş Nişabur'u ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Ancak bu durumu haber alan Melikşah Horasan bölgesinin önemiden dolayı Tekiş'in üzerine yürüş ve Tekiş, Niabur'u ele geçirmeden Tirmiz'e geri çekilmiştir. Bu bölgeye gelen Melikşah Tekiş'le anlaşmış ve isyan sona ermiştir (Öngül, 2014: 545).

Horasan bölgesindeki çekişmeler sadece bu isyanın bastırılması ile sonlanmamıştır. Nitekim devam eden yıllarda Tekiş Horasan bölgesi için yine sorun olmuştur. Tekiş bu defa de Melikşah'ın Musul'da bulunmasından dolayı Horasan'ın önemli bir bölümünü ele geçirmiştir. Bu defa da hem Mervu's-şâhcân ve Mervu'r-rûz'u ele geçirmiştir. Ancak bu defa Nişaburdaki bazı kaleleri de zapt etmiştir. Sultan Melikşah ise konum olarak uzakta olduğundan bu bölgeye gelmesi üç ay gibi bir süre almıştır. Tekiş'i Melikşah'ın oğlu yenmiştir. Horasan bölgesi bir kez daha güvenli hale getirilmiştir. Bu bölgenin güvenliğini önemseyen Selçuklular her dönemde olduğu Melikşah döneminde de bölgenin sınırları tehdit edilmiş olsa er ya da geç güvenliği tekrar sağlamak için mücadele etmiştir. Bölgenin birliğini sağlamak adına hem askeri hem siyasi olarak her türlü önemle alınmaya çalışılmıştır (Turan, 1969: 542). Bu noktada Horasan Bölgesinin coğrafi

ve jeopolitik konumu sürekli olarak gündemde tutulmuştur. Selçuklular döneminde farklı hükümdarların farklı siyasi politikaları olsa da Horasan siyaseti genel olarak ortak olarak güdülmüştür. Bu bağlamda hükümdarlar değişmiş olsa da bölgenin genel olarak elde tutulması sağlanmıştır (Kafesoğlu, 1953: 239).

Melikşah döneminde Horasan bölgesi üzerinden çıkan bir diğer sorun ise Karahanlıların halka kötü davranışları olmuştur. Nitekim halk Karahanlılara karşı Sultan Melikşah'tan yardım istemiştir. Sultan Melikşah da bu istek üzerine Horasan'a gelmiştir. Ordusunu daha da güçlendirmek adına çevre illerden ordusuna katılmalarını isteyen Melikşah, büyük bir ordu toplamış ve Ceyhun'u geçmiştir.

Melikşah bir kez daha Horasan'ın güvenliğini sağlamıştır. Burada ciddi bir asker toplayan Sultan Melikşah için Horasan Bölgesi'nin önemli bir asker merkezi olduğu da görülmektedir. Nitekim daha önce de Horasan bölgesinde ikta verdiği bölgelerde önemli sayıda askerler yetiştirmiştir. Bu noktada ikta sisteminin Horasan Bölgesinde canlı tutulması savaş ya da isyan durumlarda hükümdara bağlı kalması Sultan Melikşah'ın elini güçlendiren bir faktör olarak öne çıkmıştır.

Sultan Melikşah 1092 tarihinde vefat etmiştir. Bundari Melikşah'ın Horasan bölgesindeki hâkimiyeti için şu bilgileri vermektedir. "Horasan diyarının sehirleri asayiş ve sükûnet içinde olup yolları emniyetli idi. Horasan'ın etrafı sahnelerle dolu idi. Civarına yerleşen iyi insanlar orasını yurt (vatan) edinmişlerdi." (Bundari, 1989).

Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine Horasan Bölgesindeki tahta kavgaları artmıştır. Bu bölgede taht kavgalarının artması ise bölgedeki merkezi otoritenin sarsılmasına neden olmuştur. Nitekim Melikşah'tan sonra başa geçen Berkyaruk iki hanedan üyesiyle Horasan bölgesinde hâkimiyet savaşları yaşamıştır. Amcası Tekiş'i öldüren Berkyaruk Horasan bölgesindeki hâkimiyetini pekiştirmiştir (Özaydın, 2001: 47).

Tekiş'in ölmesi sonucunda da Horasan Bölgesinde tam birlik sağlanamamıştır. Bu bağlamda Horasan'daki emirlerden bir kısmı da Nişabur üzerine yürümüştür. Bu kuşatma şehir halkının direnişi ile sonuçlanmıştır. Bu direniş karşısında emirler Nişabur önünden ayrılmıştır. Bu olayı İbnü'l-Esîr nakletse de ilgili emirin kimliği bilinmemektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: 211.). Buradan çıkan sonuç Horasan Bölgesinin siyasi olarak mücadele alanı görüldüğüdür. Bölgeye hâkim olmak isteyen irili ufaklı unsurların sayısının fazla olması Horasan bölgesinde birlik sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu zorluk Sultan Melikşah dönemi sonrasında Berkyaruk döneminde daha fazla hissedilmiştir. Bölgenin el de tutulmasının zorluğunun bir diğer faktörü ise Selçukluların giderek güç kaybetmesidir. Nitekim Selçukluların, Alp Arslan dönemlerindeki hâkimiyetinin ve gücünün sarsıldığı söylenebilir. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Selçuklular Horasan bölgesinin emniyetini sağlamayı birincil görevleri arasında görmüşlerdir.

Melikşah dönemi sonrası Horasan'da etkin bir diğer isim de Arslan Argun olmuştur. Argun'nun bu dönemde Horasan'da büyük bir iktâsı bulunmaktaydı. Arslan Argun'da Horasan Bölgesindeki Nişabur şehrine girmiştir. Bu bölgeleri ele geçiren Argun giderek daha da güçlenmiştir. Ancak bu durum Berkyaruk'un hâkimiyeti için tehdit edici bir unsur olmuştur. Nitekim Argun Berkyaruk'a haber göndererek Nişabur hariç tüm Horasan'ın hâkimiyetinin kendisine bırakılmasını istemiştir. Bunun karşısında ise tahta hak etmeyeceğini ifade etmiştir. Berkyaruk ise vezirini değiştirmiştir. Ancak Arslan Argun bu vezir değişimini onaylamamıştır. Berkyaruk bu sırada hem amcası Tutuş hem de kardeşi Mahmud 'la taht mücadelesi sürdürdüğünden Arslan Argun'un isteklerini dikkate almamıştır. Bu noktada Arslan Argun amcası olan Börîbars'ı Arslan Argun ile mücadele etmesi için Horasan Bölgesine göndermiştir (Sümer, 1991: 404).

Bu mücadelede Arslan Argun kaybetmiştir. Ancak teslim olmayan Arslan Argun daha sonra da Merv şehrine yürümüştür. Şehri ele geçiren Arslan Argun şehri yağmalamıştır. Bunun üzerine Börîbars yeniden Arslan Argun üzerine yürümüştür. Ancak bu kez kaybetmiştir. Bu galibiyetten sonra Arslan Argun, Sebzevar, Mervu'ş-şahcân, Serahs kalesi, Nîşâbûr'un kuhendîzi ile sehistânî başta olmak üzere ele geçirdiği pek çok yeri tahrip etti. Ayrıca bu şehirlerde bulunan ve gücünden çekindiği bazı askerî şahsiyetleri de öldürdü. Bu zaferlerle Horasan bölgesinin hâkimiyetini ele geçiren Arslan Argun ise kendi askerlerden birisi tarafından öldürülmüştür (Şapolya, 1972: 45).

Dönemin paraları incelendiğinde de hem Berkyaruk adına hem de Arslan Argun adına paraların bastırıldığı gözlemlenmektedir (Schwarz, akt. Özgüdenli, 2003: 160).

3. SULTAN SENCER'İN MELİKLİK DÖNEMİ VE HORASAN HÂKİMİYETİ

Sultan Sencer'in Büyük Selçuklu döneminde tarih sahnesine çıkış ve özellikle Horasan Bölgesinde etkin olmaya başlaması Meliklik dönemine rast gelmektedir. Nitekim Arslan Argun Börübars'ı yenilgiye uğrattıca Sultan Berkyaruk be kez de Sencer komutasında bir orduyu Argun'un üzerine göndermiştir. Ancak Sencer Horasan bölgesine geldiğinde Argun'un öldüğünü öğrenmişti. Bu bağlamda Sencer'in ordusu ortada savaş çıkmadan Nişabur'u aldı. Sencer sadece Nişabur'u değil; Horasan bölgesindeki diğer şehirleri de ele geçirmiştir. Bu zaferlerden sonra Sultan Berkyaruk Sencer'i taltif etmiş ve Horasan bölgesi kardeşi olan Sencer'e ikta olarak vermiştir (Öngül, 2014: 47).

Sencer ise bir grup asker toplayarak Berkyaruk üzerine yürüdü. Bu durumda Berkyaruk Sencer'e vermiş olduğu ikta alanını da genişletti. Ancak Berkyaruk'a yönelik isyanlar bununla da kalmamıştır. Nitekim Selçuklu emirlerinden olan Muhammed bin Süleyman'da Berkyaruk'a karşı isyan başlatmıştır. Ancak Süleyman bu isyan hareketin de tek başına da değildir. Horasan bölgesine hâkim olmak adına Gaznelilerle anlaşan Süleyman; başarılı olduğu takdirde Gazneli sultanı İbrahim adına hutbe okutma sözü vermiştir. Bu doğrultuda Süleyman, Gaznelilerin yardımıyla Horasan bölgesinde birçok şehre hâkim olmuştur. Ama Sencer topladığı ordusuyla Süleyman'ı da yenilgiye uğratmış ve Horasan'daki sorunu bir kez daha çözmüştür (Bosworth, 1980 :106).

Sultan Melikşah'ın ölümü sonrasında da Horasan bölgesindeki sorunlar gerek Berktaruk gereksede Sencer dolayımında devam etmiştir. Nitekim bu mücadeleler Horasan bölgesindeki halkların sosyal sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Yine İbnü'l- Esir'in aktardığına göre bu dönemde halk arasında sosyal karşılıklar çıkmıştır. Horasan bölgesinde yaşanan bu karşılıklar dolayısıyla birçok insan hayatını kaybetmiştir.

Horasan Bölgesindeki sorunlar devam etse de yeni yeni güçlenen Sencer bu bölgeki otoritesinin sarsılmasını istemiyordu. Bu doğrultuda Sencer Devletşah'ın etrafında toplanan askerlerin ilerleyişini de durdurmuştur.

Horasan bölgesi sadece jeopolitik açıdan değil Büyük Selçukluların taht kavgaları bakımından da önem kazanan bir bölge olmuştur. Nitekim bu bölge hanedan üyeleri için de merkez bir konumda yer almaktaydı. Berkyaruk bu süreçte taht mücadelesi içinde Horasan Bölgesi'nde kardeşi olan Muhammed Tapar'la karşılaşmıştır. Ancak Berkyaruk bu savaşı kaybetmiştir. Bu yenilgi üzerine emirlerini toplayan Berkyaruk, Horasan valisinden beklediği olumlu cevabı alamamıştır. Bu cevap üzerine Nişabur'a yürüyen Berkyaruk şehrin ileri gelenlerini de tutuklamıştır.

Horasan valisi olan Habeşi'yi bir kere daha yanına çağırarak Berkyaruk bir kez daha olumlu yanıt alamamıştır. Ancak Habeşi Melik Sencer'in Horasan'a doğru yürüdüğünü söylemiş ve bu durumdan dolayı Berkyaruk'tan yardım istemiştir. Berkyaruk'da Habeşi'ye yardım etmek amacıyla Horasan'a hareket etti. Ancak Sencer bu savaşta galip çıkmıştır. "Habeşi'nin ölümüyle, Herat'a da sahip olan Sencer, bu şehir ve İsfizâr'dan çok sayıda asker toplamıştı. Bu sayede o, kendisinin Horasan hâkimiyetine sağlam bir halka eklemiş ve daha güçlü konuma gelmişti" (Özaydın, 1990: 21).

Berkyaruk'un Sencer'le savaşması Sencer'in taht mücadelesinde Muhammed Tapar'ı desteklemesine neden olmuştur. Ancak Muhammed Tapar'la Berkyaruk'un savaşından Berkyaruk galip çıkmıştır. Tapar, bu yenilgi sonrasında Sencer'in yanına gitmiştir. Bu sırada Sencer Horasan'da bulunuyordu. Sencer burada kardeşi olan Muhammed Tapar'la ittifak etmiştir. Bu ittifak Sencer'in henüz meliklik döneminde hem Horasan Bölgesi için hem de ülke hanedanları için önemli hale getirmiştir (Özaydın, 1995 :67).

Horasan bölgesi söz konusu olduğundan dönem dönem ortaya çıkan bir diğer sorun ise Batınlık düşüncesi olmuştur. Horasan bölgesinde güçlü olan Batınilerle mücadele eden Sultan Sencer kendi egemenliğini Batınlara kabul ettirmek istemiştir. Ancak Horasan Bölgesinde Batınilerle yapılan mücadeleler bir defa da olup bitmemiş, sürece yayılmıştır. Sencer, komutanlarından olan Bozkuş'u Batınilerle mücadele için görevlendirmiş ve Bozkul Batınlara ağır kayıplar verdirmiştir (Burslan, 1943: 56).

Taht mücadelesin süncesinde Berkyaruk ve Muhammed Tapar anlaşmıştır. Sultan Sencer bu anlaşmadan sonra Horasan'da Muhammed Tapar adına hutbe okutmuştur. Ancak Horasan bölgesi üzerinde de hâkimiyet kurma mücadeleleri farklı devletlerce de güdülmeye devam ediliyordu. Nitekim Karhanlı hükümdarı Cibril Bin Ömer aralarında sulh anlaşması olmasına rağmen Horasan önlere karagah kurmuş ve Horasan'ı tehdit etmiştir. Ancak Sencer bir kez daha Horasan'ın güvenliğini sağlamayı başarmıştır.

Batınilerde faaliyetlerine yeniden başlamış ve Hacıdan dönen insanların mallarına el koyup yağmalamışlardır. Bu saldırılarda Horasan'ın önemli dini merkezlerinden olan İсна şehri de yağma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Melik Sencer, meliklik dönemini sadece Horasan'daki otorisini güçlendirmek adına da geçirmemiştir. Nitekim Melik Sencer bu dönemde farklı devletlerin hükümdarlarıyla dış ilişkiler kurmuştur. Sencer Gazneliler'in taht mücadelelerinde de rol almıştır. Belh'in askeri bir üs olarak kullanılmasına olanak sağlayan Melik Sencer Gaznelilerin de desteğini almıştır (Piyadeoğlu, 2008: 90).

Sencer, kardeşi Berkyaruk dönemi ile birlikte Horasan'a melik olarak atanmış ve bu görevi uzun bir süre başarı ile sürdürmüştür. Nitekim bu dönem Muhammed Tapar'ın vefatına kadar devam etmiştir. Sencer meliklik döneminde birçok irili ufaklı gruplarla savaşmıştır. Bu bağlamda Gazneliler, Gurlular ve Karahanlılarla başarıyla mücadele etmiştir. Bu devletleri de kendine bağlamayı başarmıştır. Muhammed Tapar'ın vefat ile başlayan taht mücadeleleri ise Sencer'i de etkilemiştir. Muhammed Tapar'ın vefatında sonra ise Selçuklu tahtında en uzun süre kalacak olan Sultan Sencer dönemi başlamış olmaktadır.

4. SENCER'İN SULTANLIK DÖNEMİNDE HORASAN

Melik Sencer 1119 yılında yapılan Save Savaşı sonrasında Büyük Selçukluların hükümdarı konumuna yükselmiştir. Ancak Sultan Sencer Büyük Selçukluların diğer hükümdarları gibi devletin merkezini İsfahan'da bırakmamıştır. Sultan Sencer devletin merkezini Horasan'a taşımıştır. Horasan'ın Selçukluların temel merkezi olması bölgenin iyiden iyiye önemli olmasına neden olmuştur. Sultan Sencer Selçukluların en uzun süre hüküm süren hanedanı olarak da öne çıkmaktadır. Bu süre zarfında güç kaybeden birlikleri toplamış ve devletin yeniden güç toplamasını sağlamıştır. Toplamda 39 yıl (1118-1157) gibi bir süre tahtta kalan Sencer'in vefatında sonra ise büyük Selçukluların sonunun geldiği söylenebilir. Bu bağlamda Sultan Sencer hem Horasan bölgesinin Selçuklularda kalması adına hem de Selçuklu devletinin bekası adına önem taşımıştır.

Kardeşi Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra Horasan'ın önemli camilerinde hutbeler okutan Sencer, kardeşinin ölümüne üzülmüştür. Ancak saltanat kavgalarını da takip etmiştir. Tapar, ölümünden önce oğlu Mahmud'u varis olarak tayin etmiştir. Bu durum Sencer'in tahta geçmesinde problem olmuştur (Merçil, 1991: 67). Ancak Mahmud tahta çıktığında 14 yaşındaydı. Bu durum Selçuklu ileri gelenlerinin devlete müdahale etmesinin önünü açmıştır (Yazıcı, 2014: 234). Sultan Mahmud'un diğer kardeşleri de tahtla ilgili iddiada bulunmuştur. Bu doğrultuda Selçukluların Sencer öncesinde taht mücadelesi yaşadığı görülmektedir.

Selçuklu hanedan durumlarını takip eden Sultan Sencer, 1118 yılında sultanlığını ilan etmiş ve Mahmud'la yaptığı savaşı da kazanmıştır. Saltanat kavgaları yüzünden güç kaybeden devlet Sultan Sencer'in tahta geçmesi ile Horasan bölgesinde tek hakim olmaya başlamıştır.

Sultan Sencer bu süreçten sonra devletin iç ve dış ilişkilerini Horasan merkezinden yönetmeye çalışmıştır. Sencer'in ülkenin merkezini Horasan'a taşımasının bir diğer sebebinin ise meliklik dönemini de Horasan'da geçirmiş olmasından dolayı bu bölgeye iyi biliyor olmasıdır. Sultan Sencer'de Selçuklu Hükümdarı olduktan sonra Horasan'daki birliği sağlamak adına Batınilerle mücadelelere önem vermiştir. Nitekim Sencer komutanlarına Batınilerle mücadele edilmesini emretmiştir.

Sultan Sencer özellikle Turaysis iline Batınilerle mücadele etmek için önemli saldırılar düzenlemiştir. Batınilerle mücadelesinden başka Gaznelilerle de mücadele eden Sencer, Gazneli hükümdarı Behraşah'ın isyan etmesi nedeniyle Merv'den hareket etmiştir. Ancak Behraşah, Sultan Sencer'den özür dilemiştir. Sultan Sencer yeniden Horasan merkeze dönmüştür. Birçok seferinde Belh şehrini askeri üs olarak kullanan Sencer Gazneliler de olduğu gibi Harzemşahlarla olan savaşlarında bu bölgeyi üs olarak kullanmıştır (Köymen, 1995: 312).

Sencer döneminin bir diğer önemli gelişmesini ise Karahitaylarla yapılan Katvan Savaşı oluşturmaktadır. Bu savaşı kaybeden Sencer bölgede güç kaybetmiştir. Nitekim Horasan Bölgesi söz konusu olduğunda Sencer'in Sultanlık döneminde hem Oğuzlar'ın hem de Harzemşahlara ilgisi Horasan'a doğru kaymıştır. Nitekim Sencer'in Katvan savaşını kaybetmesi üzerine Harzemşahlılardan Atsız öncelikle Serahs bölgesine gelmiştir (İbnü'l-Esîr: 1987: 155).

Atsız hem Serahs'da hem de diğer illerde yağmalarda bulunmuştur. Ancak Atsız Sencer'in hazinesini de yağma etmiştir. Atsız Merv ve Nişabur şehirlerine geldi. Bu şehirlerdeki din adamlarına yakınlık gösteren

Atsız; onlardan Horasan hâkimi olarak kabul edilmeyi de istemiştir. Geline nokta Horasan bölgesi dönemin diğer devletleri için de cazibe merkezi olarak öne çıkmıştır. Bu durumun oluşmasında Selçukluların zaman zaman güç kaybetmesi de etkili olmuştur.

Nişabur'u ele geçiren Horasan bölgesinde de etkin olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Cuma hutbesini de kendi adına okutmuşlardır. Bu durumdan ziyadesiyle rahatsız olan Sultan Sencer, Atsız'ı uyarmıştır. Bununla birlikte Sencer Atsız'ın üzerine yürümüştür. Atsız'ın Sencer'den aldığı ganimetlerde yeniden Sencer'e verilmiştir (Bünyadov, 2003: 14).

Katvan Savaşını kaybeden Sencer sadece dış siyasette değil; iç siyasette de bir takım zorluklar yaşamıştır. Nitekim bu dönemde Ali Çetri isyanı yaşanmıştır. Ancak Sultan Sencer bu isyanı kısa sürede bastırması ve Horasan'daki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Katvan savaşının kaybedilmesi sadece Harzemşahların Horasan üzerinde egemen olma isteğini kabartmamıştır. Bununla birlikte Katvan Savaş'ına bağlı olarak Oğuzların da bölgedeki durumu değişmiştir. Bu değişiklik ise orta vadede Horasan Bölgesini etkilemiştir. Katvan Savaşı sırasında Maverünnehir bölgesinde yaşayan Oğuzlar bu savaş sonrasında Belh civarına göç etmek zorunda kalmıştır Çünkü Oğuzlar'ın yaşadığı bölge Karahitaylar'ın eline geçmiştir. Oğuzlar'ın Belh civarına gelmesi ise Selçukluların istemediği bir durumdur.

Sultan Sencer komutanlarından olan Kamaç, bu bölgedeki Oğuzlarla mücadele için görevlendirilmiştir. Bu süreçte Oğuzlar Selçuklulara olan bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak Sultan Sencer'de Horasan yakınında Oğuzlar gibi bir tehdit istememekteydi. Oğuzlar bu savaş sonrasında Sencer'e vergi vermeyi de kabul etmiştir. Ancak vergiyi almak üzere gelen elçinin öldürülmesi Horasan bölgesi adına kritik bir düğüm olarak tarihteki yerini almıştır. Daha sonra ise Sencer'in bir diğer komutanı Kamaç bu bölgeye gelmiştir. Ancak Kamaç bu savaşı kaybetmiştir. Savaşı kazanan Oğuzlar Belh şehrine girmiştir. Bu süreç Horasan bölgesinin tamamını tehdit etmiştir.

Sultan Sencer Kamaç'ın yenilgisi üzerine Oğuzlar'ın üzerine yürümüştür. Ancak Sencer bu savaşta Oğuzlara yenilmiş ve Oğuzlar'a esir düşmüştür. Sencer'in esir düşmesinden sonra Horasan Bölgesindeki istikrar Harzemşahların bölgeye hâkim olmasına kadar tam olarak sağlanamamıştır (Turan, 1969: 247).

Oğuzlar güçlendikçe Horasan'ın önemli şehirlerini yağma etmişlerdir. Ancak bu süreç Horasan bölgesinin kendisi içinde Selçuklular içinde kötü bir şekilde işlemiştir. Bu dönemde Merv'i de yağma eden Oğuzlar önemli zayıflık verdirmişlerdir (Turan, :247). Sultan Sencer'in esir düşmesinden sonra vezir Nizamülmülk Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah'ı tahta çıkartıp adna hutbeler okutmuştur. Süleymanşah, Horasan bölgesinde Oğuzlar'a kayıplar verdiyse de yine Oğuzlar'ın ilerleyişini durduramamıştır (Ravendi, 1957: 176).

Horasan bölgesinde Oğuzlar'ın yağmasından kurtulan iki şehirden birini Dıhistan bir diğerini ise Herat teşkil etmekteydi (İbnü'l-Esîr, 1987: 155). Bu illerin dışındaki horasan bölgesi neredeyse tamamen Oğuzlar tarafından işgal edilmişti. Sultan Sencer toplamda üç yıl gibi bir süre Oğuzlar'ın yanında esir olarak kalmıştır. Bu süreç Selçukluların yıkılması sürecini hızlandırmakla birlikte Horasan hâkimiyetinin de sonunu hazırlamıştır. Sultan Sencer esaretten kurtulsa devleti eski gücüne yeniden kavuşturamadı ve 1157 yılında vefat etti. Sencer'in ölümü ile birlikte Selçuklu Devleti'nin son bulduğu söylenebilir. Ancak Sultan Sencer ölmüden önce devletin devamını sağlanması düşüncesiyle Mahmud bin Muhammed'i Horasan bölgesine tayin etmiştir. Bu noktada Horasan bölgesinin ne kadar önemli olduğu bir kez daha vurgulanmış olmaktadır. Sencer Horasan bölgesinin devletler için ne kadar önemli olduğunu ölmek üzereyken bu bölgeye tayinler yaparak bir kez daha göstermiştir.

Sultan Sencer esaretten kurtulduğu zaman Oğuzlar, Horasan'ın belirli bölgelerden içlere doğru geri çekilmişlerdir. Ancak Sencer'in ölümü üzerine Oğuzlar yeniden Horasan bölgesine gelmişlerdir. Özellikle Merv şehrinde yoğunlaşan Oğuzlar Horasan bölgesinde yeniden yoğunlaşmışlardır. Sultan Sencer'in vefatı üzerine Horasan'daki askeri birlikler de farklı gruplara katılarak dağılmışlardır. Ancak Horasan askeri birlikleri daha çok Sencer'in emirlerinden olan Müeyyed Ay-aba'nın etrafında toplanmışlardır. Müeyyed Ay-aba bu askerlerin de desteğiyle Horasan'da etkin olmayı başarmıştır. Ancak bu durum Horasan Bölgesi için nihai de olmamıştır. Nitekim devam eden yıllarda Horasan bölgesinin hâkimi Harzemşahlar olacaktır (Kafesoğlu, 2000: 98).

Sultan Sencer'in ölmesi ile birlikte yüzyıldan fazla hüküm süren Selçuklu devleti de fiilen son bulmuştur. Ancak Sencer tüm iyi niyetiyle devletin devam etmesini istemiştir. Bu bağlamda ölmeden evvel Mahmud Han'ı Horasan Bölgesine tayin etmiştir. Bu tayin de Sencer için Horasan'ın önemini göstermektedir.

Nitekim bu bölge stratejik açıdan da siyasi açıdan da devletin geleceği için önemliydi. Oğuzlar ise geri çekilseler de hem Merv’de hem de Horasan’daki varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Sencer’in ölümü ile birlikte boşa kalan Horasan’daki Selçuklu askerleri ise Müeyyed Ay-aba’nın etrafında toplanmıştır. Bu durumda Sencer sonrası dönemde Horasan’da Müeyyed’in de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Müeyyed Ay-aba Horasan’ın büyük bir bölümünde etkin olarak hâkimiyet kurmuştur.

Sonuç olarak Sencer’in ölümünden hemen sonraki dönemde Horasan’da birçok farklı kuvvetin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Horasan geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Bu durumda hem Müeyyed Ay-aba hem Mahmud Han hem de Oğuzlar horasan’da etkili olmuşlardır. Horasan bölgesindeki siyasi birlik Harzemşahların Horasan’ı ele geçireceği zaman kadar bu şekilde karşılıklı mücadeleler içinde geçmiştir

5. SONUÇ

Devletlerin kurulmuş oldukları bölgeler bu devletlerin gelişim seyrini etkilemekle birlikte kurulan bölgenin kaderini etkilemiştir. Nitekim bazı devletler sadece kuruldukları bölgenin adıyla da anılabilmektedir. Bu doğrultuda Horasan Bölgesi de Selçuklu devleti için önem arz eden merkezlerinden birisi olarak öne çıkmıştır. Bu bölge gerek coğrafi konumu itibarıyla gerekse de jeopolitik öneminden dolayı Selçukluların yükselmesinde olduğu kadar yıkılış sürecinde de etkin olmuştur. Nitekim ilgili bölge diğer devletlerin de ilgi duyduğu bir alandır. Bu noktada bölgeye hâkim olmak devletler arasında da savaş çıkabilmesinin nedeni olmuştur.

Selçuklu Devleti’nin Horasan bölgesine gelmesiyle hem Türk tarihinde hem de Horasan bölgesi tarihinde önemli kırılmalar yaşanmıştır. Horasan bölgesinin Selçuklular nezdindeki son hâkimi ise Sultan Sencer olmuştur. Horasan bölgesine göç ederek gelmiş olsalar da Selçukluların Horasan bölgesinde kısa sürede ekin oldukları gözlemlenmektedir. Selçuklular kendi dönemi ile birlikte kendinden sonraki dönemi de belirleyen önemli bir devlet olarak öne çıkmışlardır. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde Selçuklu devleti kendinden sonraki devletleri diğer devletlerin sonrasından daha fazla etkilemiştir. Nitekim Selçuklu devleti Horasan bölgesinde hâkim oldukları dönemde hem siyasi hem de sosyal olarak birçok katkı vermeyi başarmıştır. Bölgeyi imar eden Selçuklular, Horasan bölgesini korumak ve bu bölgedeki güçlerini pekiştirmek adına her türlü girişim de bulunmuşlardır. Horasan bölgesi ise Selçuklu başarısının merkez konumunda yer almaktadır.

Selçukluların Gaznelilerden aldıkları Horasan bölgesine Sencer döneminin neredeyse sonuna kadar hâkim olmaları, Selçuklu devleti için önemli bir başarı olarak da öne çıkmaktadır. Selçuklu devleti bu bölgede kurulduğunda Horasan’ı da merkez olarak ilan etti. Nitekim Sultan Sencer meliklik dönemini de bu bölgede geçirmiştir. Devam eden süreçte de Sencer, Sultan olduğunda Horasan bölgesini kendine merkez yapmıştır. Bununla birlikte Horasan bölgesi askeri bir üs olarak kullanıldığı görülmektedir. Askeri birliklerin yoğunlaştığı Horasan bölgesinin savunulması da Selçuklu devletinin genel bir politikası olarak kabul edilmiştir.

Selçuklu dönemindeki taht kavgaları da genel olarak Horasan bölgesi içinde devam etmiştir. Bölge Selçuklular için hanedanlığın da önemli merkezlerinden olduğu için ele geçirilmesi önemli görülmüştür. Nitekim Sultan Sencer bölgenin batısına gelmeyi tercih etmemiş ve devletin merkezini doğu bölgesine kaydırmıştır. Bu bağlamda devletin merkezi Merv’e ve Horasan’a taşınmıştır.

Sultan Sencer, Selçukluların son hükümdarı olarak Horasan bölgesinin Selçuklular adına elde tutulmasında önemli rol oynamıştır. Bölgeyi hem siyasi ve askeri olarak yükselten Sultan Sencer hem de ilmi ve mimari bakımdan abad etmiştir. Ancak Karahitaylarla yapılan Katvan Savaşı sonrasında Oğuzların göçmen olarak Horasan yakın bölgelere gelmesi bölgenin hem tarihsel kaderini hem de Selçuklar adına kaderini değiştirmiştir. Nitekim Horasan bölgesinde etkin olan Oğuzlar Sultan Sencer’i mağlup edip, esir almışlardır. Sencer’in esir olduğu dönemde ise Oğuzlar Horasan bölgesinde genel olarak hâkim olmuş ve Selçuklu illerini yağma etmişlerdir.

Sultan Sencer Oğuz esaretinde kurtulduktan sonra da Horasan bölgesinde etkin olmaya çalışmış ve Oğuzlar’a karşı olarak da Harzemşah Atsız’la iş birliği etmiştir. Ancak kısa süre içinde vefat eden Sencer bölgedeki eski gücün toplanmasını sağlayamamıştır. Horasan bölgesi Sencer’in vefatından sonra bir süre farklı grupların elinde kalmış olsa bölge bir müddet sonra Harzemşahlar hakim olmuştur.

KAYNAKÇA

- Azizi, M. (1370). *Diyar-ı Aftab (Horasanşinası)*. Tahran: Rüzgar
- Bosworth, C. E. (1980). *İslam Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soykütüğü El Kitabı)*. (çev. Erdoğan Merçil, E. ve İpşirli, M.). İstanbul: Oğuz Yayınevi.
- Bulliet, R. W. (1972). *The Patricians Of Nishapur*. Cambridge Press.
- Bundârî, el-Feth b. Ali b. Muhammed (1999). Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra, nsr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889. (çev. Kıvameddin Burslan). Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi. Ankara: TTY.
- Burslan, K. (1943). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Bünyadov, Z. (2003). *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler Devleti*. (Çev. Tural R.). İstanbul.
- Çetin, O. (1998). "Horasan". İslâm Ansiklopedisi. C. XVIII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hocaniyazov, T. (1979). *Katalog Monet Gosudarstua Velikih Selcukov (Büyük Selçuklu Devleti Sikkeleri Kataloğu)*. Red. Türkmenistan SSR Əlimler Akademisi, Aşkabad.
- Hüseyini, N.A. (1999). *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*. (Çev. Lugal, N.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr (1987). *Ebu'l-Hasan İzzeddîn Ali B. Muhammed B. Abdülkerîm: El-Kâmil Fi't-Tarih, Nsr. C. J. Tornberg, IX-XI, Beyrut 1979/Trk. Trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul*.
- Kafesoğlu, İ. (1953). *Sultan Meliksah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: Ötügen Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İ. (2000). *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M.A. (1995). *Nizâmülmülk, Ebû Ali Kıvâmüddîn Hasan B. Ali B. İshak Et-Tûsî: Siyâsetnâme Siyerü'l-Mülûk, Nşr. (Çev. Nurettin Bayburtlugil)*. İstanbul
- Öngül, A. (2014). *Selçuklular Tarihi I Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, A. (1995). *Sultan Berkyaruk Devrinde (1092-1104) Bâtınilerle Yapılan Mücadeleler*, Prof. Dr. Fikret Isiltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul.
- Özaydın, A. (2001). *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*. İstanbul: İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özgüdenli, O.G. (2003). Kitabiyat. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 38, s. 159-168.
- Öztürk, M. (2020). *Anadolu Erenleri'nin Kaynağı Olarak Horasan*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Pırlanta, İ. (2014). Büyük Selçuklular Döneminde Horasan'da Tarım ve Hayvancılık. *International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 9/4, P. 985-1004.
- Piyadeoğlu, C. (2008). *Büyük Selçuklular Dönemünde Horasan (1040-1157)*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı
- Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Râvendî. (1957). *Muhammed b. Ali b. Süleyman: Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, nsr. Muhammed İkbâl, Tahran 1364 hs./çev. Ahmed Ates, TTKY, Ankara 1957, 1960, I-II.
- Reyis-ul-sadat Hüseyin. (1380). *Tarihi Horasan der Sedeye Nohost Hicri*. Meşhed: Celil.
- Sümer, F. (1991). Arslanşah b. Tuğrul", DİA, III.
- Şapolyo, E. B. (1972). *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Güven Yayınevi.
- Turan, O. (1969). *Seçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. (2. Baskı). İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.